

RYSZARD SZCZYGIEL

Lublin czasów renesansu i baroku.
Gospodarczy, polityczny i kulturalny wizerunek miasta

Lublin à l'époque de la Renaissance et du baroque
(rôle économique, politique et culturel)

W stuleciach XVI i XVII Lublin był miastem znanym nie tylko w Polsce, ale i w Europie. Rozgłos ten zawdzięczał funkcjom, jakie pełnił w monarchii Jagiellonów, a następnie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Aktywne uczestnictwo w życiu gospodarczym, a zwłaszcza politycznym kraju spowodowało, iż miasto nad Bystrzycą często trafiało na karty różnego typu opisów podróży, raportów z poselstw czy też kronik lub dzieł literackich¹. Ich autorzy opisywali tam położenie ośrodka i jego wygląd, pełnione funkcje, zwłaszcza handlową, ale najwięcej uwagi poświęcali wydarzeniom politycznym, które w Lublinie miały miejsce².

Najpełniej miejsce i rolę Lublina w Rzeczypospolitej ujął Szymon Starowolski, pisząc w 1632 roku:

Sam tedy Lublin [...] lubo nie bardzo przestrzenny, tak dobrze jednak jest zabudowany, że prawie nie ustępuje żadnemu miastu w całej Sarmacji ani przyjemnym położeniem, ani zdrowym powietrzem, ani żyznością ziemi czy też obfitością wszelkich innych rzeczy służących nie tylko do życia, ale i do splendoru i zbytku. Ma świątynię i klasztor wspaniałej budowy [...] ma po trzykroć w roku jarmarki bardzo sławne, na które zjeżdżają się Anglicy, Szkoci, Włosi, Niemcy, Moskwićini, Persowie, Ormianie; ma roki, czyli sądy trybunalskie dla całej Polski, dlatego i szlachty zjazd tutaj ogromny³.

¹ Zob. R. Szczygieł, *The image of Lublin in polish renaissance literature*, „Acta Poloniae Historica”, t. LXVII, 1993, s. 91–99.

² *Ibid.*, s. 95–98.

³ Sz. Starowolski, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, oprac. A. Piskadło, Kraków 1976, s. 84.

Dzięki pomyślnemu układowi rozlicznych okoliczności mających miejsce w drugiej połowie XIV i w XV wieku Lublin awansował z małego miasta pogranicznego do grupy dziesięciu głównych miast w Polsce oraz stał się jednym z ważniejszych ośrodków handlu dalekosiężnego w Europie Środkowej⁴. Mowa tu przede wszystkim o unii polsko-litewskiej z lat 1385–1386. Dzięki niej Lublin znalazł się w centrum monarchii Jagiellonów, na pograniczu trzech stref gospodarczych, którym do rozwoju ekonomicznego, a także awansu cywilizacyjnego potrzebna była ciągła wymiana handlowa⁵.

W późnym średniowieczu rozwinęła się instytucja jarmarków, które organizowano w miejscach dogodnie usytuowanych na szlakach handlowych⁶. Miejscem takim był Lublin i dlatego można stwierdzić, iż od drugiej połowy XV wieku jego życie wewnętrzne było podporządkowane kalendarzowi jarmarków⁷. Miasto to odegrało dzięki temu doniosłą rolę w procesie unifikacji gospodarczej i politycznej poszczególnych części państwa Jagiellonów, ułatwiało przepływ idei, informacji, wzorów, postaw, wraz z nowymi wartościami kulturowymi, było swoistymi wrotami Europy łańciskiej do wschodniej, prawosławnej części kontynentu⁸.

W XVI wieku Lublin był ważnym ośrodkiem wymiany dalekosiężnej na szlaku równoleżnikowym, łączącym tereny Rosji i Wielkiego Księstwa Litewskiego z Polską centralną, Śląskiem, krajami niemieckimi i całą Europą Zachodnią⁹. Jednakże w coraz większym stopniu o jego znaczeniu decydowały obroty na

⁴ M. Małowist, *Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku*, Warszawa 1973, s. 190; G. Myśliwski, *Handel Europy w późnym średniowieczu*, [w:] *Schyłek średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2003, s. 55–106.

⁵ Następstwa unii dla Lublina oraz terenów między Wisłą a Bugiem omówił K. Myśliński, *W monarchii jagiellońskiej*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, red. T. Mencil, Warszawa 1974, s. 183 i n.; zob. R. Szczygiel, *Lublin na przełomie XIV i XV wieku. Przesłanki rozwoju miasta*, [w:] *Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim. Historia, teologia, sztuka, konserwacja*, Lublin 1999, s. 1–9.

⁶ H. Samsonowicz, *Jarmarki w Polsce na tle sytuacji gospodarczej w Europie XV–XVI wieku*, [w:] *Europa — Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku czci prof. Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 523–532.

⁷ Zob. id., *Handel Lublina na przełomie XV i XVI wieku*, „Przegląd Historyczny”, r. 59: 1968, s. 612–615; R. Szczygiel, *Lublin — emporium handlu europejskiego w XIV–XVI w.*, [w:] *Lubelskie — region wielokulturowy*, red. A. A. Witusik, (w druku).

⁸ S. Arnold przypisał nawet jarmarkom lubelskim doniosłą rolę w jednoliceniu rynku towarowego Polski. Zob. *Podłoże gospodarczo-społeczne polskiego odrodzenia*, Warszawa 1953, s. 63. Późniejsi badacze nie podtrzymali tego zdania. Na temat innych aspektów związanych z rolą Lublina zob. O. Halccki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. II, Kraków 1920, s. 210–353; J. Kłoczowski, *Młodsza Europa*, Warszawa 1998, s. 197, 208, 216, 333, 427–428; *Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1999, *passim*.

⁹ A. Wawrzyńczyk, *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*, Warszawa 1956; zob. także R. Szczygiel, *Lublin ośrodkiem wielkiego handlu w XV i XVI wieku*, [w:] *Spojrzenia w przeszłość Lubelszczyzny*, Lublin 1974, s. 34–35.

kierunku południowo-wschodnim, z krajami muzułmańskimi i Ukrainą, oraz na kierunku północnym — ku Gdańskowi. Korzystano przy tym zarówno z transportu kołowego, jak i pośrednictwa Kazimierza Dolnego, który pełnił rolę portu wiślanego, obsługującego jarmarki lubelskie¹⁰. Godnym uwagi jest fakt, iż Sebastian Klonowic, pisarz i rajca lubelski, poświęcił dwa swoje utwory właśnie tym kierunkom handlu Lublina: południowo-wschodniemu — *Roxolanię* i wiślanemu — *Flisa*. Od połowy XVI wieku i przez stulecie następne te właśnie kierunki były głównymi w wielkim handlu Lublina¹¹.

Jarmarki lubelskie zachowały swoje znaczenie w pierwszej połowie XVII wieku. Stawały się wtedy jednak coraz bardziej zjazdami krajowymi, z bardzo licznym udziałem szlachty, która przybywała tutaj rozliczać się z gdańszczanami za towary spławiane Wisłą, dokonywać potrzebnych zakupów lub procesować się w Trybunale Koronnym. Wielki handel międzynarodowy zaczął w tym czasie omijać Lublin.

Awans miasta nad Bystrzycą do rzędu najważniejszych miast w Rzeczypospolitej przyczynił się do wzrostu jego znaczenia politycznego. W 1474 roku została tutaj zlokalizowana stolica trzeciego w Małopolsce województwa — lubelskiego, obejmującego obszary wydzielonych z województwa sandomierskiego ziem: lubelskiej i łukowskiej¹². Następnie od przełomu XV i XVI wieku Lublin na zmianę z Urzędowem gromadził szlachtę na sejmiki ziemskie, od 1532 roku zaś został wyznaczony na stałe miejsce obrad tego zjazdu szlacheckiego¹³. Ponadto miasto pełniło ważną rolę w administracji państwowej i kościelnej. Było siedzibą starostwa grodowego i sądu ziemskiego, a także oficjalatu lubelskiego, w ramach diecezji krakowskiej.

Jednocześnie Lublin, leżący na szlaku łączącym dwie główne stolice: Kraków i Wilno, często gościł dwór królewski, szczególnie w czasach ostatnich Jagiellonów¹⁴. Tutaj odbywały się również sejmy koronne, w latach: 1506, 1554, 1566 oraz najważniejszy z nich, sejm z lat 1568–1569, w czasie którego zawarto unię Polski i Litwy, tzw. unię lubelską¹⁵. Położenie Lublina oraz jego rola w życiu politycznym Rzeczypospolitej sprawiły, jak się wydaje, iż w czasie bezkrólewia po śmier-

¹⁰ S. Kutrzeba, *Wista w historii gospodarczej Polski*, Lublin 1918, s. 35; J. Kus, *Udział Kazimierza Dolnego w spławie wiślanym od XVI do XVIII wieku*, [w:] *Problemy dziejów i konserwacji miast zabytkowych*, Kazimierz Dolny–Radom 1990, s. 45–64.

¹¹ R. Szczygiel, *Lublin ośrodkiem...*, s. 35.

¹² K. Myśliński, *Powstanie województwa lubelskiego*, [w:] *Spojrzenia w przeszłość Lubelszczyzny*, s. 18–23; R. Szczygiel, *W 530. rocznicę powstania województwa lubelskiego*, „W kręgu kultury” 2005, z. 1 (w druku).

¹³ W. Śladkowski, *Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648*, „Annales UMCS”, sectio F, vol. XII, Lublin 1957, s. 132.

¹⁴ A. Gąsiorowski, *Intineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne”, r. 16: 1973, z. 2, s. 250–273.

¹⁵ W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich*, Kraków 1948, s. 253–286.

ci Zygmunta Augusta wysunięto projekt odbywania elekcji nowego władcy właśnie w pobliżu Lublina¹⁶. Nie został on jednak zrealizowany. Wygrała Warszawa.

Lublin należał do nielicznych miast Rzeczypospolitej (obok Krakowa, Lwowa, Poznania i Wilna), które wysyłały swoich posłów na sejmy¹⁷. Zachowane w księgach wydatków miejskich zapisy wskazują, iż miasto z tego przywileju systematycznie korzystało, chociaż trzeba zauważyć, iż rola posłów miejskich w sejmie była niewielka. Wyjazdy takie ograniczały się niejednokrotnie do załatwiania spraw na dworze królewskim względnie uzyskiwania nowych przywilejów.

Ważną rolę w ugruntowaniu pozycji Lublina odegrała lokalizacja tutaj w 1578 roku Trybunału Koronnego. Najwyższy sąd apelacyjny dla szlachty odbywał w Lublinie kadencję dla prowincji małopolskiej (woj. krakowskie, sandomierskie, lubelskie, podlaskie, bełskie, ruskie, podolskie, bractawskie i kijowskie)¹⁸.

Funkcjonowanie Trybunału przyczyniło się niewątpliwie do wzrostu znaczenia Lublina w państwie, wpływało na dalszy rozwój, zwłaszcza przestrzenny, aktywizację wytwórczości rzemieślniczej, ale jednocześnie wprowadziło w życie ekonomiczne ośrodka wiele zamętu. Na procesy zjeżdżała licznie szlachta, która siedziała tutaj nieraz pół roku. Odbywały się z tej okazji liczne zabawy, festyny, przedstawienia teatralne, wyprawiano nawet wesela. Jednakże znaczna liczba przybyszów wpływała niekorzystnie na funkcjonowanie władz miejskich, których zresztą szlachta nie chciała słuchać. Często dochodziło do burd i tumultów, które obniżały stan bezpieczeństwa w mieście. Nie było to zbyt korzystne dla handlowej roli Lublina.

Wszystkie omówione powyżej czynniki sprawiły, iż w XVI i XVII wieku Lublin był najważniejszym ośrodkiem miejskim na terenach między Wisłą a Bugiem oraz jednym z ośmiu największych miast Rzeczypospolitej¹⁹. W 1524 roku miasto liczyło około 4500 mieszkańców²⁰. Analiza struktury zawodowej z tego czasu pozwoliła wykazać silne związki działalności mieszczan lubelskich z funkcjonowaniem jarmarków. Kupcy, kramarze, furmani, a w pewnym sensie i słudzy miejscy mieli swój udział w działalności handlowej. Działali oni we wszystkich trzech strefach handlu Lublina: na rynku lokalnym, regionalnym oraz w handlu

¹⁶ Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917, s. 6.

¹⁷ J. Reder, *Postowie miasta Lublina na sejmy*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. VI, 1954, s. 253–286.

¹⁸ W. Witkowski, *Trybunał Koronny w Lublinie*, [w:] *Spojrzenia w przeszłość Lubelszczyzny*, s. 79–96; H. Rutkowski, *Trybunał Koronny (1578–1794)*, „Palestra”, r. 1978, nr 10, s. 6–7.

¹⁹ Zob. uwagi na ten temat M. Boguckiej, *Z zagadnień socjotopografii większych miast Polski w XVI–XVII wieku*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*, red. A. Gieysztor i T. Roslanowski, Warszawa 1976, s. 147 i n.; oraz M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 314, 321.

²⁰ R. Szczygieł, *Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 1977, s. 15–16.

dalekim. Na potrzeby tych rynków oraz dla zaspokojenia potrzeb przebywających tutaj z kraju i zagranicy kupców pracowali również rzemieślnicy lubelscy. Trzeba stwierdzić, iż rzemiosło i jego produkcja nie określały charakteru gospodarczego miasta, mimo iż w 1524 roku rzemieślnicy stanowili 47,3% ogółu podatników²¹. Wytwórczość lubelska pełniła funkcje usługowe w stosunku do wielkiego handlu i jego instytucji, a po spadku znaczenia jarmarków wobec zjazdów szlacheckich (na sejmiki i obrady Trybunału). Podkreślali to odwiedzający Lublin w drugiej połowie XVII wieku cudzoziemcy²².

W początku XVI wieku życie miasta koncentrowało się w obrębie murów miejskich, na rynku oraz sąsiednich ulicach. Jedynie w czasie jarmarków przenosiło się na Krakowskie Przedmieście i w pobliże klasztorów Bernardynów i Brygidek.

Wraz ze wzrostem roli miasto przeżywało rozwój demograficzny i przestrzenny. O ile w 1524 roku jurysdykcji miejskiej podlegało 135 domów w mieście oraz 145 na przedmieściach, o tyle w 1573 obok 132 posesji „w murach” mamy 274 na przedmieściach: Krakowskim, Żmigrodzie i Czwartku²³. Ludność miasta szacuje się w tym czasie na około 8500 osób.

Dalszy dynamiczny rozwój przedmieść nastąpił w pierwszej połowie XVII wieku. Zaczęto wówczas zabudowywać tereny ku kościołowi św. Krzyża (obecnie KUL), na tzw. dyskim gościńcu oraz Zielonym Rynku (obecnie Kalinowszczyzna). Przyjmuje się, iż ludność Lublina przekroczyła w tym okresie liczbę 11 tysięcy²⁴. Charakterystycznym przejawem rozwoju przestrzennego Lublina w tym czasie był szybki wzrost liczby siedzib oraz jurydyk szlacheckich i duchownych. Do 1575 roku istniało 5 jurydyk, następne zaczęły bardzo szybko powstawać po lokalizacji w Lublinie Trybunału Koronnego. Do 1625 roku przybyło ich 10, do 1700 zaś dalszych 6²⁵. Równie szybko wzrastała liczba dworów i kamienic należących do szlachty i magnaterii. O ile w 1570 roku było ich 21, o tyle w 1602 już 65, w 1617 — 81, w 1661 zaś — 97²⁶. Jurydyki, oprócz podzameckiej, były sytuowane na peryferiach terenów miejskich. Siedziby poza miastem w murach skupiały się głównie na Żmigrodzie, w okolicach wielkiego stawu i klasztoru

²¹ *Ibid.*, s. 19.

²² Lublin „ma dużo ludności i dostarcza obficie wszystkich potrzebnych artykułów nawet dla cudzoziemców, kupcy mają tam składy, a wyrobnicy sklepiki dobrze zaopatrzone, dlatego że urzędując tam Trybunał Królewski...” — pisał F. P. Beaujeu (Chevalier d'Alerac), *Mémoires*, Paris 1698, s. 190.

²³ Zob. rejestr szosu z 1573 r. w Archiwum Państwowym w Lublinie (dalej — APL), Księgi miasta Lublina (dalej — KmL), ks. 267, k. 573–607.

²⁴ R. Szewczyk, *Ludność Lublina w latach 1583–1650*, Lublin 1947, s. 28.

²⁵ J. Mazurkiewicz, *Jurydyki lubelskie*, Wrocław 1956, s. 26–39.

²⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Dział XVIII — Lustracje, sygn. 44, k. 15–15v.; APL, KmL, ks. 294, k. 28–29; ks. 298, k. 24–25; *Lustracja województwa lubelskiego z 1661 roku*, wyd. H. Oprawko i K. Schuster, Warszawa 1962, s. 120–129.

Bernardynów oraz na północnej stronie Krakowskiego Przedmieścia, na stoku opadającym ku dolinie rzeki Czechówki. Do najokazalszych należały rezydencje Firlejów, Zebrzydowskich, Ostrogskich, Sapiehów, Sobieskich i Radziwiłłów.

Aglomeracja miejska Lublina należała także do największych skupisk klasztorów na terenach Polski centralnej. Powstawały one głównie z fundacji magnackiej. Jeśli w 1600 roku były tutaj 3 klasztory męskie i 1 żeński, to w 1700 roku 10 męskich i 4 żeńskie²⁷.

Wśród mieszkańców Lublina przeważali Polacy. Jak wynika z analizy ksiąg miejskich z końca XV i pierwszej połowy XVI wieku, było to najbardziej polskie miasto wśród wszystkich miast Korony²⁸. Nieprzypadkowo więc chyba wydało pierwszego pisarza tworzącego w języku polskim — Biernata z Lublina. Wśród cudzoziemców, których ściągała atrakcyjność lubelskich jarmarków, w XV wieku przeważali Niemcy, Czesi i Węgrzy, w stuleciu następnym zaś Rusini, Ormianie, Grecy, a przede wszystkim Włosi. Od końca XVI wieku liczniej zaczęli osiedlać się Anglicy, Francuzi i Szkoci. Stanowili oni jednak w pierwszej połowie XVII wieku niewiele ponad 4% ogółu mieszkańców miasta²⁹. Dlatego szybko polonizowali się.

Jedyną liczniejszą grupę narodowościową, mieszkającą zresztą odrębnie na Podzamczu, stanowili Żydzi. W początku XVI wieku szacuje się ich gminę na około 400 osób, ale liczba ta szybko rosła i pod koniec stulecia dochodziła do 1000, aby w następnym podwoić się³⁰.

Nagromadzenie w miejskiej aglomeracji Lublina znacznej liczby ludności zróżnicowanej po względem narodowościowym, kulturalnym i wyznaniowym, która podlegała różnym jurysdykcjom, przyczyniło się do intensyfikacji procesów i zjawisk społecznych. Obserwujemy liczne konflikty o podłożu gospodarczym, społecznym i religijnym. W źródłach najlepiej utrwaliły się antagonizmy religijne i społeczne, zwłaszcza te, które uzewnętrzniły się w formie tumultów.

W omawianym okresie obserwujemy również ciągle wystąpienia mieszczan lubelskich, domagających się demokratyzacji ustroju miejskiego. Sytuacja społeczno-ustrojowa w mieście doprowadziła do wystąpień w latach 1522, 1555, 1565, 1589, 1614, 1631 i 1651 — że wymienię najważniejsze, ale rezultaty tych ruchów były raczej znikome³¹.

²⁷ *Kościół w Polsce*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 607.

²⁸ Por. APL, KmL, ks. 1–8, 147–148, 190, 237, 265–267, *passim*.

²⁹ R. Szcwycyk, *Ludność Lublina...*, s. 113.

³⁰ R. Szczygiel, *Konflikty...*, s. 16; S. Wojciechowski, *Gmina żydowska w Lublinie w XVI wieku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1952, nr 2, s. 204–230; A. i R. Kuwałkowie, *Żydzi i chrześcijanie w Lublinie w XVI i XVII wieku. Przyczyny do dziejów Żydów w Lublinie w okresie staropolskim*, [w:] *Żydzi w Lublinie*, t. II, red. T. Radzik, Lublin 1998, s. 9–31.

³¹ R. Szczygiel, *Konflikty...*, s. 181–183.

Lublin w XVI i XVII wieku był również znaczącym ośrodkiem życia kulturalnego Rzeczypospolitej. Sprawy te należą do lepiej znanych zagadnień dziejów miasta. Dotyczy to szczególnie roli Lublina w ruchu reformacyjnym. Pewne jego specyficzne cechy wycisnęły piętno na rozwoju ruchu ariańskiego. Od lat siedemdziesiątych XVI wieku do 1598 roku ośrodek lubelski nadawał mu ton³². Rola reformacji w mieście spowodowała niewątpliwie zainteresowanie jezuitów, którzy przybyli tutaj w 1582 roku. Kolegium ich bardzo szybko zaczęło odgrywać wiodącą rolę w życiu kulturalnym Lublina³³. Znamienny jest fakt, iż w 1586 roku, po rozpoczęciu nauki w kolegium, prawie połowa uczniów szkoły parafialnej przeszła do jezuitów³⁴. Dotyczyło to chyba głównie synów szlacheckich, którzy dotychczas pobierali naukę w tej instytucji wychowawczej. Znaczenie lubelskiej szkoły parafialnej po otwarciu kolegium jezuickiego wyraźnie spadło.

W XVI wieku w Lublinie obok szkół miejscowych przy kościele św. Michała działała również szkoła przy kościele św. Mikołaja na Czwartku. Przez pewien czas funkcjonowały tutaj szkoły: kalwińska i ariańska³⁵. W murach tych instytucji kształtowała się miejscowa tradycja i więzi solidarnościowe, przede wszystkim wyznaniowe i korporacyjne. Szkoła kształtowała u młodych mieszczan postawy życiowe i wzory zachowań obowiązujące w środowisku miejskim, dostarczała zasobu wiedzy i wyobrażeń o świecie.

Wielu wychowanków szkoły parafialnej kontynuowało naukę na uniwersytetach krajowych i zagranicznych. Niektórzy z nich, jak Erazm z Lublina czy Walenty Sierpiński, zasłużyli się dla rozwoju nauki i kultury. Tylko w Akademii Krakowskiej w latach 1501–1640 studiowało ponad 80 lublinian³⁶. Na tle innych miast dużych nie było to jednak zbyt wiele. Według badań I. Kaniewskiej w latach 1510–1560 lublinianie stanowili 0,8% ogółu zidentyfikowanych studentów Akademii z miast Korony, gdy tymczasem studenci z Krakowa — 12%, z Poznania — 3%, Lwowa — 2,1%, Warszawy — 1,6%³⁷. Dodaj-

³² S. Tworek, *Zbór lubelski i jego rola w ruchu ariańskim w Polsce w XVI i XVII wieku*, Lublin 1966, s. 7; zob. H. Gmiterek, *W czotówce polskiej reformacji*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze polskiej*, red. T. Radzik, A. A. Witusik, Lublin 1997, s. 93–104.

³³ Píše na ten temat L. Zalewski, *Katedra i jezuici w Lublinie*, Lublin 1947.

³⁴ „Gdy [...] Jezuitowie poczeli studia swoje stanowiąc, zaczęm większa połowicza dzieci szkolnych do nich odeszła. . .” — zapisał pisarz micjski w księdze rachunkowej. APL, KmL, ks. 298, k. 248.

³⁵ A. Kossowski, *Protestantyzm w Lublinie i Lubelskiem*, Lublin 1933, s. 34–69; W. Froch, *Dzieje szkoły lubelskiej przy kościele parafialnym św. Michała w XV–XVIII w.*, Lublin 1999, s. 47 i n.

³⁶ *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, ed. A. Chmiel i in., Cracoviae 1892–1950, t. 2–4, *passim*.

³⁷ I. Kaniewska, *Młodzież Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1510–1560. Studium statystyczne*, [w:] *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego w dobie renesansu*, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 28–29.

my, że od 1595 roku studenci z Lublina jeździli też na naukę do Akademii Zamojskiej.

Lublinianie udawali się także na studia zagraniczne. W XVI wieku najliczniejszą ich grupę spotykamy w Lipsku³⁸. Ponadto uczyli się w Wittenberdze, Heidelbergu, Strassburgu, Bazylei, Lejdzie, Padwie, Bolonii i Rzymie. W XVII wieku poza wymienionymi ośrodkami jeździli po naukę do Franekeru, Utrechtu, Orleanu, Paryża i Królewca³⁹.

Z działalnością szkół wiązała się bardzo ściśle alfabetyzacja mieszczan lubelskich. Jak wynika z badań W. Urbana, w latach czterdziestych XVII wieku około 73% odnotowanych w księgach plenipotencji grodzkich lubelskich mieszkańców miasta i jurydyk umiało się podpisać⁴⁰. W tym względzie dorównywali lublinianie mieszkańcom stołecznego Krakowa.

Umiejętność czytania wzmagala wśród mieszczan zainteresowanie książką. W omawianym okresie miasto było ważnym ośrodkiem handlu „drukami”. Testamenty i inwentarze księgarzy lubelskich z końca XVI i z XVII wieku świadczą o ożywionych kontaktach z całą niemalże Europą, a z ośrodków krajowych z księgarzami z Krakowa, Poznania i Gdańska⁴¹. Od 1597 roku pojawiły się na rynku lubelskim książki zamojskie, skąd rozchodziły się dalej po kraju i zagranicą. Dopiero od 1630 roku zaczęto rozprowadzać druki wychodzące z lubelskiej tłoczni Konrada⁴². Wydawane przez niego książki stanowiły jednak znikomą część tego, co oferowali lubelscy księgarze.

Zawartość księgozbiorów mieszczańskich informuje nas o zainteresowaniach ich właścicieli. Wymowny jest więc wśród księgozbiorów mieszczańskich Lublina znaczny odsetek druków dewocyjnych, tekstów polemicznych z pisarzami reformacyjnymi oraz liczne druki propagandowe⁴³. Obecność z kolei dzieł historycznych odnotowanych w spisach bibliotek rajców lubelskich potwierdza sprostowanie M. Boguckiej o szlacheckiej genezie wzorców ideologicznych i kul-

³⁸ *Metrica nec non liber nationis polonicae Universitatis Lipsensis ab anno 1403 usque ad 1600*, ed. S. Tomkowicz, [w:] *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. 2, Kraków 1882, s. 409–467.

³⁹ M. Chachaj, *Studia uniwersyteckie lublinian w czasach staropolskich*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze polskiej*, red. T. Radzik i A. A. Witusik, s. 105–114.

⁴⁰ W. Urban, *Umiejętność pisanie w Małopolsce w drugiej połowie XVI wieku*, „Przegląd Historyczny”, r. 68, 1977, z. 2, s. 231–257.

⁴¹ Zob. APL, Kml, ks. 137, k. 259–268; ks. 138, k. 250–251.

⁴² P. Gdula, *Drukarstwo lubelskie*, „Annales UMCS”, sectio F, vol. VIII, Lublin 1957, s. 49; A. Wnuk, *Mieszczanie lubelscy przelomu XVI/XVII wieku a książka*, [w:] *Lublin a książka*, red. A. Krawczyk i E. Józefowicz-Wisińska, Lublin 2004, s. 73–89.

⁴³ S. Nieznanowski, *Z badań nad czytelnictwem staropolskim na Lubelszczyźnie*, [w:] *Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI i XVII wieku*, red. H. Dziechcińska, Wrocław 1980, s. 252–259; zob. także E. Torój, *Książki o tematyce społeczno-politycznej i historycznej w księgozbiorach mieszczan lubelskich z lat 1591–1678*, [w:] *Studia Archiwalne*, t. I, Lublin 2004, s. 11–23.

turalnych wśród mieszczaństwa⁴⁴. Książka była w tym czasie głównie źródłem informacji. Stąd też poważną część księgozbiorów stanowiły książki związane z wykonywanym zawodem. Gromadzili je przede wszystkim aptekarze, lekarze i prawnicy oraz urzędnicy miejscy⁴⁵. Obok nauczycieli szkół lubelskich stanowili oni trzon elity intelektualnej miasta.

Szczególnie prawnicy byli liczni w Lublinie. Rekrutowali się zarówno z mieszczan, jak i szlachty oraz duchowieństwa. Z pierwszej połowy XVI wieku udało się odnaleźć nazwiska ponad 60 plenipotentów i obrońców występujących przed sądem miejskim i konsystorskim. Liczba prawników w Lublinie poważnie wzrosła po lokalizacji tutaj Trybunału Koronnego, którego palestra była bardzo rozbudowana⁴⁶. W skład elity intelektualnej miasta należy także zaliczyć pisarzy zatrudnionych w kancelariach: miejskiej, konsystorskiej, grodzkiej i ziemskiej. Byli to niejednokrotnie ludzie bardzo wykształceni, niektórzy zaś, jak np. Łukasz z Nowego Miasta, karierę rozpoczynali na wyższej uczelni. Był on bowiem prywatnym docentem na Akademii Krakowskiej⁴⁷.

Charakteryzując środowisko kulturalne Lublina w czasach renesansu i baroku, trzeba pamiętać, iż w mniejszym lub większym stopniu związani z nim byli wszyscy najwybitniejsi ówczesni twórcy naszego piśmiennictwa. Załatwiali tutaj sprawy gospodarcze lub prowadzili procesy w Trybunale. Szczególnie żywe kontakty ze środowiskiem lubelskim utrzymywali: Jan Kochanowski, Mikołaj Rej, Szymon Szymonowicz i Andrzej Morsztyn. Jan Kochanowski właśnie w Lublinie, w sierpniu 1584 roku, zakończył życie, co zostało odnotowane przez wielu ludzi pióra. Pisali o tym Andrzej Trzecieski, Sebastian Klonowicz, Joachim Bielski, ks. Jan Wielewicki i Szymon Starowolski. Podawali jednak różne daty dzienne. Najczęściej powtarzał się dzień 22 sierpnia, który jest też najbardziej prawdopodobny⁴⁸. Większość życia spędził w Lublinie Sebastian Klonowicz, którego zasługi dla kultury Lublina są szczególnie duże.

W omawianym okresie Lublin był również ważnym ośrodkiem kultury żydowskiej. W pierwszej połowie XVI wieku rabin Szalom Szachno założył tutaj

⁴⁴ M. Bogucka, *Miejsce mieszczaństwa w społeczeństwie szlacheckim. Atrakcyjność wzorców życia szlacheckiego w Polsce XVII wieku*, „Społeczeństwo staropolskie”, t. 1, red. A. Wyczański, Warszawa 1976, s. 187 i n.

⁴⁵ E. Torój, *Książki...*, s. 13–15.

⁴⁶ A. Lityński, *O Trybunale Koronnym i palestrze trybunalskiej*, „Palestra”, r. 1978, nr 10, s. 18–27.

⁴⁷ M. Zwircan, *Łukasz z Nowego Miasta*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVIII, Wrocław 1973, s. 535–536.

⁴⁸ Na temat okoliczności śmierci poety z Czarnolasu zob. J. Pełc, *Jan Kochanowski*, wyd. 2, Warszawa 1987, s. 105; id., *Jan Kochanowski poeta renesansu*, Warszawa 1988, s. 62–63; R. Szczygiel, *Okoliczności śmierci i pogrzebu Jana Kochanowskiego*, [w:] *Jan Kochanowski. W czterechsetlecie śmierci*, red. S. Nicznanowski, J. Świąch, Lublin 1991, s. 211–219.

akademię talmudyczną, odnowioną w 1567 roku, tzw. Jeszywę. Działała również drukarnia hebrajska, która w latach 1544–1682 wytłoczyła ponad 100 dzieł⁴⁹. Rozchodziły się one po kraju i całej Europie.

Kończąc charakterystykę sytuacji polityczno-społecznej i kulturalnej Lublina XVI i XVII wieku, należy zauważyć, iż okres ten dzieli się wyraźnie na trzy etapy:

1. Pierwszy przypada na lata 1500–1578, kiedy to o życiu ośrodka i jego pozycji wśród miast Rzeczypospolitej decydował wielki handel tranzytowy na szlaku równoleżnikowym, który był dźwignią rozwoju Lublina oraz jego awansu politycznego i kulturalnego. W mieście miały miejsce także ważne wydarzenia polityczne, z unią polsko-litewską 1569 roku na czele.

2. Drugi to lata 1578–1655. Dzięki lokalizacji Trybunału Koronnego rola Lublina w życiu kraju, a zwłaszcza społeczeństwa szlacheckiego poważnie wzrosła. Wokół sesji Trybunału oraz jarmarków, które stają się coraz bardziej zjazdami szlachty z faktorami kupców gdańskich, oscylowało całe życie społeczne i kulturalne miasta. Poważną rolę w mieście odgrywał ruch reformacyjny.

3. Lata 1655–1703 stanowią etap trzeci. O roli Lublina decydowały wówczas jego funkcje w administracji i sądownictwie. Wielkie straty poniesione przez mieszczan lubelskich w latach „potopu” sprawiły, że działalność ich ograniczała się do rynku lokalnego i regionalnego. Samo miasto stanowiło w tym czasie aglomerację o przewadze własności szlacheckiej i duchowej. Obserwujemy jednocześnie spadek liczby jego mieszkańców oraz regres kulturalny. Wprawdzie w 1703 roku Lublin został zrównany w prawach z Krakowem, ale nie miało to większego znaczenia dla jego dalszego rozwoju.

LUBLIN À L'ÉPOQUE DE LA RENAISSANCE ET DU BAROQUE (RÔLE ÉCONOMIQUE, POLITIQUE ET CULTUREL)

L'auteur de l'article tâche de caractériser les fonctions urbaines, ainsi que le développement spatial et démographique de Lublin aux XVIe et XVIIe siècles. Lublin passa alors la période d'un grand développement économique et d'une grande importance politique. A cette époque-là, on compte Lublin parmi dix centres urbains les plus importants en Pologne.

L'auteur de l'article propose une analyse du rôle de Lublin dans le commerce international, en examinant la ville en tant que lieu de plusieurs foires très célèbres.

A cette époque-là, Lublin fut lieu d'importants événements historiques tels l'union polono-lithuanienne (1569). Depuis 1578 Lublin fut siège du Tribunal de la Couronne de Pologne, cour d'appel où l'on jugea les affaires de la noblesse de la Petite Pologne.

En outre, l'auteur tâche d'analyser le rôle culturel de Lublin, et spécialement les relations de plusieurs hommes de lettres polonais avec cette ville aux XVIe et XVIIe siècles.

⁴⁹ S. Tworek, *W okresie reformacji i renesansu*, [w:] *Z przeszłości kulturalnej Lubelszczyzny*, Lublin 1978, s. 61 i 66.